

کاپیتو لاسیون

در

تاریخ ایران

دکتر محمدعلی چلونگر

فهرست

التوسعة
البرية

مقدمه.....	۱
بررسی منابع.....	۳
فصل اول: پیدایش کاپیتولاسیون در مشرق زمین.....	۹
تعریف کاپیتولاسیون.....	۹
تاریخچه پیدایش کاپیتولاسیون در مشرق زمین.....	۱۰
وضعیت بیگانگان در جامعه اسلامی.....	۱۱
کاپیتولاسیون در عثمانی.....	۱۳
کاپیتولاسیون در دیگر کشورهای مشرق زمین.....	۱۸
کاپیتولاسیون در مصر.....	۱۹
کاپیتولاسیون در چین.....	۲۱
کاپیتولاسیون در ژاپن.....	۲۴
علل پیدایش کاپیتولاسیون در کشورهای اسلامی.....	۲۷
اهداف اروپائیان از برقراری کاپیتولاسیون در کشورهای اسلامی.....	۲۹
۱- اختلاف در سطح فرهنگ و تمدن و اخلاق.....	۲۹
۲- عدم قوانین مدون و سازمان قضائی.....	۳۰

فصل دوم: کاپیتولاسیون در ایران از ابتدا تا پایان زندیه.....	۳۴
ورود هیئت‌های خارجی به ایران در دوره ایلخانان و کسب امتیازات توسط آنها.....	۳۴
برقراری رابطه بین ایلخانان و اروپائیان.....	۳۴
کسب امتیاز حق قضاوت کنسولی توسط تجار ونیزی.....	۳۸
مناسبات خارجی ایران از مرگ ابوسعید مغول تا ظهور صفویه.....	۳۹
بررسی کاپیتولاسیون در دوره صفویه.....	۴۰
ورود هیئت‌های اروپایی به ایران در دوره صفویه.....	۴۰
برخورداری انگلیسیها از حق کاپیتولاسیون.....	۴۲
برخورداری هلندیها از حقوق کاپیتولاسیون.....	۴۶
برخورداری فرانسویان از حقوق کاپیتولاسیون.....	۴۸
حق قضاوت کنسولی در قرارداد ۱۷۰۸ م / ۱۱۲۰ ه.ق.....	۵۰
حق قضاوت کنسولی در قرارداد ۱۷۱۵ م / ۱۱۲۷ ه.ق.....	۵۲
نتیجه و پایان قراردادهای دارای حقوق کاپیتولاسیون بین ایران و فرانسه.....	۵۳
کاپیتولاسیون در دوره افشاریه.....	۵۵
کاپیتولاسیون در دوره زندیه.....	۵۷
برخورداری فرانسویها از حقوق کاپیتولاسیون در دوره زندیه.....	۵۷
برخورداری انگلیسیها از حقوق کاپیتولاسیون در عهد زندیه.....	۵۹
ارزیابی کاپیتولاسیون در ایران از ابتدا تا پایان دوره زندیه.....	۶۲
فصل سوم: کاپیتولاسیون در دوره قاجار.....	۶۵
قرار گرفتن ایران در صحنه سیاست جهانی.....	۶۵
کاپیتولاسیون در قرارداد ۱۸۰۱ م / ۱۲۱۵ ه.ق ایران و انگلیس.....	۶۷
کاپیتولاسیون در قرارداد تجاری ۱۸۰۸ م / ۱۲۲۱ ه.ق ایران و فرانسه.....	۶۹
جنگ‌های ایران و روس و تحمیل کاپیتولاسیون.....	۷۰

- ۷۱ ..... اهمیت معاهده ترکمانچای در سیاست خارجی ایران
- ۷۲ ..... تفاوت‌های معاهده ترکمانچای با عهدنامه‌های پیشین
- ۷۴ ..... بررسی کاپیتولاسیون در معاهده ترکمانچای
- ۷۴ ..... الف - بررسی دعاوی مدنی
- ۷۵ ..... ب - بررسی دعاوی جزائی
- ۷۶ ..... تاسیس دیوان محاکمات وزارت امور خارجه
- ۷۸ ..... تاسیس کارگزاریها
- ۸۰ ..... تشکیل محاکم مختلط
- ۸۱ ..... نفوذ بیگانگان در دیوان محاکمات، کارگزاریها و محاکم مختلط
- ۸۲ ..... نقش کنسولگریها در رژیم کاپیتولاسیون در ایران
- ۸۳ ..... امتیاز کاپیتولاسیون به دیگر کشورها
- الف - معاهداتی که صریحاً برقراری رژیم کاپیتولاسیون در آنها به نفع بیگانگان ذکر شده است
- ۸۳ ..... ۱- عهدنامه مودت و تجارت ایران و اسپانیا
- ۸۴ ..... ۲- معاهدات مودت و تجارت ایران و فرانسه
- ۸۶ ..... ۳- عهدنامه مودت و تجارت ایران و آمریکا
- ۸۶ ..... ۴- عهدنامه مودت و تجارت ایران و اتریش
- ۸۶ ..... ۵- عهدنامه مودت و تجارت ایران و بلژیک
- ۸۸ ..... ۶- عهدنامه مودت و تجارت و سیرسفاین ایران و یونان
- ۸۹ ..... ۷- عهدنامه مودت و تجارت ایران و ایتالیا
- ۹۰ ..... ۸- عهدنامه مودت و تجارت و دریانوردی ایران و آلمان
- ۹۱ ..... ۹- عهدنامه مودت و تجارت ایران و سوئیس
- ۹۲ ..... امتیاز کاپیتولاسیون به دیگر کشورهای تحت عنوان اصل کامله‌الوداد
- ۹۳ ..... ب - معاهداتی که در آنها شرط کامله‌الوداد درج شده است
- ۹۳ ..... ۱- عهدنامه ایران و انگلیس

۲- ایران و افغانستان ۹۵

۳- عهدنامه مودت و تجارت ایران و هلند ۹۵

۴- عهدنامه مودت و تجارت ایران و دانمارک ۹۶

۵- عهدنامه مودت و تجارت ایران و مکزیک ۹۶

۶- عهدنامه مودت و تجارت ایران و آرژانتین ۹۶

۷- عهدنامه مودت و تجارت ایران و شیلی ۹۷

۸- عهدنامه مودت و تجارت ایران و اورگوئه ۹۷

۹- عهدنامه مودت و تجارت ایران و برزیل ۹۷

کاپیتولاسیون مابین ایران و عثمانی ۹۸

مقایسه کاپیتولاسیون بین ایران و عثمانی ۱۰۰

فصل چهارم: مقاومت در مقابل کاپیتولاسیون ۱۰۳

مقاومت‌های مردمی در برابر کاپیتولاسیون ۱۰۳

مبارزه امیرکبیر با کاپیتولاسیون ۱۰۵

مبارزه با کاپیتولاسیون در انقلاب مشروطیت ۱۰۸

فصل پنجم: الغای کاپیتولاسیون ۱۱۳

موانع الغای کاپیتولاسیون ۱۱۳

۱- فقدان ضوابط مشخص قضایی و تشکیلات منظم عدلیه ۱۱۳

۲- وجود معاهدات دارای حق کاپیتولاسیون ۱۱۹

الغای عهدنامه ترکمانچای ۱۱۹

تاثیر قرارداد ۱۹۲۱ م ایران و شوروی در لغو کاپیتولاسیون ۱۲۱

طرح تلاش مجدد شوروی برای استفاده از حقوق کاپیتولاسیون ۱۲۲

- ۱۲۳ ..... الغای کاپیتولاسیون در ترکیه
- ۱۲۵ ..... لغو حقوق کاپیتولاسیون اتباع ترکیه در ایران
- ۱۲۷ ..... اعلام الغای کاپیتولاسیون در دولت سپهدار (۱۹۱۰ م / ۱۳۲۸ ه.ق)
- ۱۲۸ ..... اعلام الغا کاپیتولاسیون در کابینه صمصام السلطنه
- ۱۳۰ ..... محدودیت دیوان محاکمات و کارگزاریها
- ۱۳۱ ..... اعلام الغا کاپیتولاسیون در کابینه وثوق الدوله
- ۱۳۳ ..... کنفرانس صلح پاریس و طرح الغا کاپیتولاسیون در آن
- ۱۳۴ ..... طرح الغا کاپیتولاسیون در مذاکرات قرارداد ۱۹۱۹ م
- ۱۳۵ ..... اعلام الغا کاپیتولاسیون در کابینه سیدضیاء
- ۱۳۶ ..... حذف شرط کامله الوداد از معاهدات
- ۱۳۷ ..... اصلاح قوه قضائیه و تشکیلات عدلیه
- ۱۳۹ ..... الف - تنظیم قانون مجازات عمومی
- ۱۴۰ ..... ب - تنظیم قانون مدنی
- ۱۴۱ ..... ج - اصلاحات سازمانی و استخدامی
- ۱۴۱ ..... انحلال عدلیه:
- ۱۴۲ ..... تشکیل کمیسیون جهت بررسی معاهدات دارای حقوق کاپیتولاسیون
- ۱۴۳ ..... اعلام الغاء نهایی کاپیتولاسیون در کابینه مستوفی الممالک
- ۱۴۴ ..... واکنشهای سیاسی دولتهای بیگانه در مقابل الغاء کاپیتولاسیون
موقعیت معاهدات ایران با کشورهای بیگانه در موقع الغاء
- ۱۴۵ ..... کاپیتولاسیون
- ۱۴۷ ..... انحلال دیوان محاکمات و کارگزاریها
- ۱۴۸ ..... انقضای مهلت یک ساله کاپیتولاسیون
- ۱۴۹ ..... تنظیم حقوق بیگانگان
- ۱۵۰ ..... انعقاد معاهدات موقت

فصل ششم: نتایج سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، قضایی، فرهنگی و اخلاقی	
تحمیل کاپیتولاسیون در ایران	۱۵۶
۱- نتایج تحمیل کاپیتولاسیون از نظر سیاست بین‌المللی	۱۵۶
۲- نتایج تحمیل کاپیتولاسیون از نظر سیاست داخلی	۱۵۷
مداخلات روسیه در گیلان تحت عنوان رژیم کاپیتولاسیون	۱۶۲
مداخلات روسها در استرآباد تحت عنوان رژیم کاپیتولاسیون	۱۶۴
مداخلات روسها در تبریز تحت عنوان رژیم کاپیتولاسیون	۱۶۶
مداخلات انگلیسیها در منطقه جنوب تحت عنوان رژیم کاپیتولاسیون	۱۶۷
درگیری بیگانگان دارای حقوق کاپیتولاسیون با یکدیگر در ایران	۱۷۰
۳- نتایج اجتماعی تحمیل رژیم کاپیتولاسیون در ایران	۱۷۳
سوءاستفاده‌های انگلستان از بست‌نشینان و تحت‌الحمایه‌ها	۱۷۷
نمایندگان انگلیس که مروج تحت‌الحمایگی بودند	۱۸۳
تحت‌الحمایه شدن جهت فرار از مالیات	۱۸۴
اقلیت‌ها و تحت‌الحمایگی سفارتخانه‌های بیگانه	۱۸۶
۴- نتایج قضایی تحمیل کاپیتولاسیون بر ایران	۱۸۸
۵- نتایج اقتصادی تحمیل کاپیتولاسیون بر ایران	۱۹۵
سوءاستفاده از مسائل اقتصادی جهت اهداف سیاسی	۱۹۸
۶- نتایج فرهنگی و اخلاقی تحمیل رژیم کاپیتولاسیون در ایران	۲۰۰
سخن آخر: احیای کاپیتولاسیون در ۱۳۴۳ شمسی	۲۰۳
فهرست منابع و مأخذ	۲۰۹
نمایه نام کسان	۲۲۰
نمایه نام جاها	۲۲۶
اقوام - ملل - ادیان	۲۳۱
عهدنامه‌ها و قراردادهای	۲۳۳
کتابها و نشریه‌ها	۲۳۳
	۲۳۵

مقدمه

ایرانیان از بدو ارتباط با کشورهای اروپایی، امتیازاتی به آنها دادند. در اکثر مواقع اعطای این امتیازات یکطرفه بود. یعنی فقط اروپاییان از این امتیازات برخوردار بودند و ایرانیان چنین امتیازات و مزایایی را از اروپاییان متقابلاً دریافت و طلب نمی‌کردند. اعطای این امتیازات از طرف پادشاهان و حکام ایران بدون شناخت ماهیت آن، بود. از جمله این امتیازات، اعطای «حق قضاوت کنسولی» یا به عبارت آشناتر در روابط بین‌الملل «کاپیتولاسیون» بود. سابقه این امتیازات اعطایی به بیگانگان را می‌باید در زمان مغول جستجو کرد. به دنبال آن امتیازات پای اروپاییان برای کسب منافع سیاسی-تجاری و نظامی به ایران گشوده شد و با گذشت زمان دامنه این امتیازات گسترش یافت و اوج آن در دوران قاجار است.

در این نوشتار سیر تاریخی کاپیتولاسیون در ایران از ابتدا تا الغاء آن در سال ۱۹۲۷ م / ۱۳۰۶ ه. ش بررسی شده است. کاپیتولاسیون به مفهوم کامل آن در زمان قاجاریه و با امضای قرارداد تجاری ترکمانچای در سال ۱۸۲۸ م / ۱۲۴۳ ه. ق در ایران برقرار شد. ولی قبل از آن هم در طی فرمانها و قراردادهای منعقد شده مابین ایران و دول اروپایی نوعی از آن را می‌بینیم. به

همین جهت برای ریشه‌یابی آن، به قرن‌ها قبل از انعقاد قرارداد ترکمانچای برگشته، سیر آن را ردیابی کرده و مورد تجزیه و تحلیل قرار دادیم.

سیر تاریخی کاپیتولاسیون در چند فصل مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل نخست به زمینه‌های پیدایش کاپیتولاسیون در مشرق زمین و کشورهای اسلامی پرداخته شده است و اینکه علل پذیرش آن از جانب کشورهای اسلامی و اهداف غریبان از درخواست چنین امتیازاتی، چه بوده است (فصل اول). سپس از پیدایش و سیر تاریخی آن در ایران از زمان مغول تا قاجاریه سخن به میان آمده است (فصل دوم). «کاپیتولاسیون در زمان قاجاریه» که با امضای قرارداد ترکمانچای به وسیله روسها به ایران تحمیل شد و به دنبال آن دیگر کشورهای غربی هم از آن استفاده کردند، موضوع فصل بعدی است (فصل سوم). در طول دوران برقراری کاپیتولاسیون در ایران مقاومت‌هایی هرچند ناچیز صورت گرفته است. این مقاومتها در مقاطع خاصی انجام شده است (فصل چهارم). بعد از انقلاب مشروطیت زمره‌های الغاء کاپیتولاسیون از سوی مقامات ایرانی پیش آمد تا اینکه سرانجام در سال ۱۹۲۷ م / ۱۳۰۶ ه. ش الغاء آن اعلام و به مدت یک سال به کشورهای بی‌دارایی چنین حقوقی بودند، فرصت داده شد که معاهدات جدیدی منعقد کنند (فصل پنجم). در فصل پایانی به نتایج سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، قضایی و فرهنگی تحمیل کاپیتولاسیون به ایران پرداخته شده است (فصل ششم)، و در پایان ضمن جمع‌بندی به احیای کاپیتولاسیون در سال ۱۳۴۳ شمسی به صورت مختصر اشاره شده است.

در خاتمه از محبت‌های بی‌دریغ همسر، خانم رضوان‌السادات جزایری که در پاک‌نویس و تصحیح مسوده‌های اولیه مرا یاری دادند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم.

بررسی منابع

منابع مورد استفاده در زمینه موضوع مورد بحث در دو دوره بررسی می‌شود:

۱- مغول تا پایان زندیه.

۲- قاجاریه تا الغای کاپیتولاسیون در سال ۱۹۲۷ م / ۱۳۰۶ ه. ش.

منابع قابل اهمیت برای استفاده در مورد دوره مغول تا پایان زندیه عبارتند از فرمانها، قراردادهای منعقد شده بین ایران و کشورهای اروپایی، اسناد و مدارک روابط خارجی کشورهای اروپایی با ایرانیان، و سفرنامه‌های نمایندگان سیاسی و تجاری و سیاحانی که در این مدت به ایران آمده‌اند.

قراردادهای سیاسی و تجاری که در ضمن آنها حق قضاوت کنسولی به بیگانگان داده شده است اکثراً در منابع اروپایی یافت می‌شود و در منابع ایرانی این دوره کمتر نامی از آنها برده شده است. به عنوان نمونه متن قراردادهای ایران و فرانسه که در آنها فرانسویان از حقوق کاپیتولاسیون در ایران برخوردار شده‌اند در بایگانی وزارت خارجه فرانسه، قسمت ایران، یافت می‌شود. یا قراردادهایی که در دوره افشاریه بین ایران و